

Daniel C. Thomas: Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu.

1. vydání. Praha: Academia, 2007, 322 stran, ISBN 978-80-200-1506-8 (signatura knihovny ÚMV 53 687).

HELSENSKÝ EFEKT – TRIUMF KONSTRUKTIVISMU?

I z nezaujatého pohledu patří nakladatelství Academia velký dík za vstup na tenký led v tuzemsku nepříliš probádané oblasti, kterou představuje problematika lidských práv. Existující publikace v českém jazyce zpracovávají zejména právní materii lidských práv, teoretičtější pojednání z oblasti mezinárodních vztahů doposavad chybějí. Významnou inspiraci pro výzkum lidských práv optikou společenských věd představuje kniha Daniela C. Thomase s názvem *Helsinský efekt – mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*, již se navíc dostalo i velmi důstojné vnější podoby.

Zatímco v českém prostředí jde o publikaci zcela ojedinělou, v kontextu mezinárodní akademické literatury se kniha zařazuje k překvapivě nemnoha obecnějším teoretickým pojednáním v oblasti lidských práv (viz například *Donnelly, 2003; Moravesik, 1995; Moravesik, 2000*). Téma sice zpracovává nepřehledné množství prací, jejichž počet stále strmě roste, ovšem ty pocházejí zejména z oblasti práva a filozofie, navíc velmi často s převládajícím normativním charakterem.

Již na úvod své recenze předesílám, že autor na zhruba třech stech stránkách prezentuje výtečně zdokumentované dílo s promyšlenou a přehlednou strukturou. Thomas výstižně představuje různé teoretické rámce, které podrobuje konfrontaci s historickými fakty, aby následně vyvodil jasné závěry. Plynulému toku textu prospívají také dílčí závěry, jež autor činí na konci každé kapitoly.

Kniha chronologicky pojednává o vzrůstající relevanci lidských práv v mezinárodní sféře v souvislosti s vyjednáváním a následnou aplikací helsinských zásad. První ze tří velkých částí textu se věnuje přípravám Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE) a vyjednáváním o *Závěrečném aktu*. Navazuje pojednání o úsilí domácích a mezinárodních aktérů určit význam helsinských zásad v domácích i mezinárodních kontextech. Závěrečná část publikace se soustřeďuje na vliv helsinských zásad na dění v komunistickém bloku a posuzuje jejich roli při pádu režimů.

Kniha *Helsinský efekt* ve svých teoretických pasážích připomíná pomyslný souboj v použitelnosti konstruktivistické a racionalistické teorie, přičemž Thomas se ukazuje jako umírněný zastánce konstruktivistické teorie. Konstruktivismus nevíteží přesvědčivým způsobem s udržení čistého konta, rovněž racionalistickým vysvětlením se několikrát podařilo skórovat. Jak autor na úvod sám přiznává, velký vliv na něj mělo intelektuální střetávání s profesory na Cornellově univerzitě a se zastánci odlišných vědních přístupů – s Peterem Katzensteinem a se Sidneyem Tarrowem, což se odrazilo i na sympatickém vyznění celé práce – jedna teorie nevysvětlí vše, skutečně obohacujících výsledků lze dosáhnout rovněž propojením různých přístupů, protože různé fáze a úrovně politického procesu jsou ovládány rozdílnými logikami (k obdobnému závěru dospívají také teoretici evropské integrace /viz *Peterson, 2001/*).

V úvodní části Daniel Thomas vymezuje základní pojmy, kolem nichž se odvíjí celá jeho kniha. Pod pojmem mezinárodní zásady lidských práv se rozumějí „*standards vládnutí, které státům ukládají kladné a záporné povinnosti, aby zajistily základní bezpečnost, svobodu a důstojnost jednotlivců i skupin spadajících pod jejich jurisdikci*“ (Thomas, 2007, s. 18). Ohledně významu lidských práv v mezinárodních vztazích panují značné neshody. Například realismus, kladoucí důraz na bezpečnost v prostředí mezinárodního systému bez účinného mocenského centra, význam zásad lidských práv pro vztahy mezi státy zpo-

chybně. Další, konkrétně rozebírané teoretické proudy – liberalismus a konstruktivismus – již pokládají lidská práva za relevantní. Zatímco liberalismus vychází z logiky předpokládaných důsledků, kdy tvorba zájmů předchází sociální interakci, podle konstruktivistické logiky vhodnosti se zájmy v průběhu sociální interakce mění.

V praxi je zřejmé, že se zásady lidských práv dodržují v podstatě jen v oblasti světa, která se souhrnně označuje jako Západ, odkud tato myšlenka pochází. Otázka zní, proč represivní státy ratifikují lidskoprávní úmluvy, když stejně práva v nich obsažená nedodržují a je přinejmenším sporné, zda je vůbec dodržovat chtějí.¹ Liberalismus odpovídá, že aktéři volí takové chování, které nejspíše povede k dosažení jejich předem daných zájmů, jež představují zejména zabezpečení vlády a uspokojení požadavků společnosti. Při vyjednávání o podobě mezinárodních institucí rozhoduje hlavně relativní vyjednávací pozice jednotlivých států, ale když už jsou mezinárodní instituce jednou zřízeny, pak ovlivňují chování států. Na základě strategických kalkulů tedy autoritativní státy příliš neváhají přistoupit k těžko vynutitelným závazkům, pokud jim to přinese dostatečné zisky v podobě zvýšené mezinárodní legitimity. Liberální teorie se zpravidla příliš nevěnují společenským hnutím, jejich snahy o zisk moci či vlivu by nejspíše vysvětlovaly jako projev instrumentálního jednání, v jehož rámci budou vzhledem ke klesajícím nákladům společenské mobilizace v poměru k předpokládaným ziskům narůstat požadavky aktérů na represivní státy (Thomas, 2007, s. 20). Obecně se představitelé států snaží zajistit hlavně svou moc, a proto raději poruší mezinárodní zásady lidských práv (a opoziční hnutí potlačí), než by se nechali svrhnout.

Konstruktivismus vychází oproti racionalistickému liberalismu z logiky vhodnosti, takže aktéři se snaží chovat v souladu se zásadami, které odpovídají jejich nejzávažnější identitě. Závažnost identit je určována hustotou komunikace v určitém institucionálním kontextu. V době, kdy se mezinárodní legitimita stále více spojuje s uznáním, že jedinec má jistá nezcizitelná práva, mohou nestátní aktéři sehrávat zvláště důležitou úlohu v procesu nastolování otázek a poukazovat na nesoulad mezi domácí praxí a mezinárodní rétorikou.

V první části recenzované knihy Thomas popisuje, jak došlo ke svolání Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě a jaké výsledky preferovali jednotliví aktéři. Mezinárodní systém v 50. a 60. letech 20. století spočíval na zásadě nevměšování do vnitřních záležitostí, což akceptovali i představitelé Západu a dávali najevo, že nehodlají nijak zasahovat do dění uvnitř východního bloku. Okolnosti svolání konference o vztazích mezi státy poskytují krásnou lekci z mezinárodní diplomacie. Spojené státy americké (USA) multilaterální diplomacii nikterak nepreferovaly, přesto se konference „musely“ zúčastnit, jelikož se obávaly, že jinak by jednáním se Západem příliš dominoval Sovětský svaz (SSSR). Ten navrhoval uspořádání bezpečnostní konference již od padesátých let minulého století se zájmem oslabit roli USA v Evropě, legitimizovat poválečný stav a rozdělení Německa, avšak postupně se spolu se zhoršováním ekonomické výkonnosti přidaly též snahy o navázání hospodářské a technické spolupráce. Ostatní země Varšavské smlouvy se snažily alespoň trochu zmírnit svou závislost na Moskvě a navázat kontakty se západními státy. Velké evropské země měly své vlastní zájmy, ale od počátku sedmdesátých let se pod pláštěm Evropské politické spolupráce² snažily do agendy dialogu mezi Západem a Východem protlačit i otázku ochrany lidských práv, kterou Společenství jako celek ctilo a pojalo za důležitou součást své identity. Snaha členských států Evropského hospodářského společenství (EHS) silně narazila jak u SSSR, tak i u USA, které chtěly ponechat lidská práva mimo předmět mezinárodní diplomacie,³ nicméně navzdory roztrpčení USA se Evropě podařilo dostat na svou stranu neutrální státy, takže tábor zastánců zásad lidských práv v mezinárodních vztazích zesílil. Po dlouhých vyjednáváních, dohadování o každém slově či o různých nuancích překladů se zásada lidských práv na seznam slavného helsinského dekalogu z roku 1975 přece jen dostala jako zásada číslo 7, ze všech zásad očividně nejpodrobnější a nejpropracovanější. Tomuto principu však předchází So-

větským svazem tvrdě prosazovaný princip číslo 6 o nezasahování do vnitřních záležitostí, jenž se může lehce dostat s principem číslo 7 do rozporu.

Vytváření pravidel je samozřejmě důležitou činností, ale neméně významnou součástí politiky představuje praktická aplikace přijatých norem. Helsinský *Závěrečný akt* si všichni zúčastnění chtěli vykládat po svém, takže například SSSR jej prezentoval jako velké vítězství Varšavské smlouvy a zdůrazňoval zásadu nevměšování, přičemž se snažil vůbec neinformovat o celém obsahu *Závěrečného aktu*, zejména o sedmém principu. Rodící se disidentské skupiny ve východním bloku nicméně tento princip zaregistrovaly a odkazovaly na něj ve svých výzvách vůči státní moci. Thomas pečlivě popisuje postupně etablování a rozrůstání sítě disidentských buněk, které se postupně dostávají do kontaktu nejen mezi sebou navzájem v rámci východního bloku, ale komunikují i se západními vládami a nevládními organizacemi.

Důležitým momentem se stal vznik nestátního Výboru Spojených států pro dohled nad Helsinkami⁴ (*US Helsinki Watch Committee*), jenž „se okamžitě stal hlavním uzlem nadnárodní sítě a vydobyl si prominentní hlas při tvorbě americké politiky vůči KBSE, východní Evropě a Sovětskému svazu“ (Thomas, 2007, s. 159). Ač nejsem odborníkem na americkou zahraniční politiku, takové tvrzení se mi zdá poněkud nadsazené, nepředpokládám, že by se klíčová americká zahraniční politika tvořila v nedávno vzniklé nevládní organizaci.

V závěrečné části historického přehledu a analýzy postojů vlád a role nevládních organizací se Thomas věnuje nastínění relevance lidskoprávní argumentace v jednotlivých zemích východního bloku od přelomu 70. a 80. let až do začátku 90. let minulého století. Vedle pojednání o Československu zaujme především analýza významu helsinských zásad pro sjednocení doposud rozdrobené polské opozice (dělnictvo, intelektuálové a církve) a později i pro vznik Solidarity. Thomas se věnuje taktice jednotlivých opozičních hnutí, jejich zprávám o porušování helsinských zásad a apelům na tuzemské i zahraniční vlády, které přicházely vždy před jednáními v rámci KBSE a které přinesly zmírnění represe vůči opozici, protože se Východ nechtěl na summitech zabývat vysvětlováním okolností jednotlivých případů. Ty se totiž dostávaly na pořad dne díky aktivitě západních lidskoprávních skupin, které tlačily na své vlády, aby se perzekucemi disidentů při jednáních s komunistickými státy zabývaly. K nátlaku na vlády přispívaly též články například Andreje Sacharova, zveřejňované v předních světových listech.

Oproti původním očekáváním se helsinský proces stal namísto prostředku pro získání nových investic do ekonomicky zaostávajících států východního bloku ospravedlněním tamního disentu. Thomas však zároveň připouští, že helsinské zásady představují nutnou, nikoli však dostatečnou součást vysvětlení vzestupu opozice. Důležitou roli sehrála též neschopnost východoevropských států uspokojit spotřebitelskou poptávku a „prolidskoprávní“ politika prezidenta Jimmyho Cartera (1977–1981).

V samostatném *Závěru* Thomas srovnává použitelnost liberalismu a konstruktivismu pro zodpovězení dvou otázek. Za prvé, proč EHS trvalo na zařazení lidských práv mezi helsinské zásady? Liberalismus podle jeho názoru nedokáže vysvětlit, proč EHS tak trvalo na zařazení zásady, ačkoli diplomaté neočekávali, že by lidská práva měla mít významný vliv na situaci ve východní Evropě. Thomas nikterak nekomentuje fakt, že zástupci EHS mohli preferovat zařazení zásady lidských práv jednak s odkazem na vlastní identitu, ale také díky touze EHS ukázat sílu alespoň v nějaké oblasti, že je důležitým mezinárodním aktérem, jelikož v klasických silových oblastech mezinárodních vztahů zjevně EHS nemohlo velmocím konkurovat. Konstruktivistická teorie reflektuje podle jeho názoru trvalý zájem vlád členských států EHS o zakotvení zásady lidských práv ve vztazích mezi Východem a Západem jako odraz zásad chování, které jsou obsaženy v kolektivním chápání sebe sama jako politického společenství. Jak ale konstruktivismus vysvětlí, že dva nejsilnější členové EHS – Francie a Německo – by se spokojili se „slabým“ odkazem na lidská práva výměnou za rychlé ukončení vyjednávání o helsinských zásadách? Thomas

poukazuje na skálopevné trvání EHS na zařazení lidských práv do *Závěrečného aktu*, a to i proti preferencím USA a SSSR, ale opomíjí skutečnost, že obě velmoci souhlasily zejména proto, že se (chybně) domnívaly, že zařazení zmínky o lidských právech nebude mít valný význam.

Ve druhé otázce se Thomas táže, proč státy východního bloku podepsaly dokument obsahující odkaz na lidská práva, tedy zásadu odporující jejich ideologii i praxi. Liberální teorie vede k závěru, že diktátoři učiní normativní závazky, které nemají v úmyslu dodržovat, jen když se to zdá ekonomicky lukrativní a politicky bezpečné – tedy vysvětlení, které by mohlo odpovídat tehdejší situaci. Konstruktivismus zodpoví podle Thomase i druhou otázku lépe, a to s odkazem na identitu – represivní státy souhlasí s lidskoprávními závazky, protože to přispěje k jejich mezinárodní legitimizaci. Nicméně ke stejnému závěru může dojít při chladném kalkulování přínosů a záporů i racionalistické vysvětlení. Thomas toto stírání hranic mezi konstruktivistickými a liberálními závěry potvrzuje svým zjištěním, že „[p]ůvodu mezinárodních zásad lze nejlépe porozumět jako vyjednanému procesu, skrze který státy usilují o potvrzení svého postavení členů mezinárodního společenství, současně se kterým vytvářejí kolektivní standardy vhodného chování, jež slouží jejich partikulárním preferencím“ (Thomas, 2007, s. 280).

Na úplný závěr k potvrzení lepšího explanačního potenciálu konstruktivismu Thomas zodpovídá tři empirické hádanky. Za prvé, jednotlivci budou mobilizovat za zavedení mezinárodních zásad, které ladí s jejich přesvědčeními, i když to pro ně znamená riziko represe (proč zde autor náhle sestupuje z úrovně mezinárodních vztahů až na úroveň jednotlivce?). Takový závěr považují za příliš velké zjednodušení, opomíjející takové faktory, jako je například intelektuální tradice (kde myšlenka lidských práv nikdy nekvetla, tam lze stěžší očekávat jakoukoli mobilizaci kolem principu lidských práv), úroveň ochrany práv (v liberálnějším Maďarsku takový „hlad“ po svobodách neexistoval) či dostupnost náhradního řešení (po svobodě bažící občané Německé demokratické republiky /NDR/ měli šanci emigrovat do Spolkové republiky Německo /SRN/, a proto nebyli odkázáni na nutnost rozjíždět disidentská hnutí).

Ve druhé hádance se Thomas táže, proč represivní režimy nejprve ukázaly vůči disidentům bezprecedentní shovívavost, aby následně v letech 1977–1981 opět nastoupila represe. S použitím konstruktivistického argumentu na ni odpovídá, že státy jsou vedeny domácími i mezinárodními identitami. Zpočátku se obávají o mezinárodní legitimizaci, a proto ukazují shovívavost, represe nastupuje až tehdy, když by naplňování závazků ohrožovalo ideologickou soudržnost a institucionální stabilitu socialismu. Stejně vysvětlení může ovšem poskytovat i racionalistický argument kalkulace přínosů a nákladů – když chybí cukr (ekonomická spolupráce), pak se represivní státy vracejí ke starým praktikám. Navíc, lze se důvodně domnívat, že koncem sedmdesátých let ještě situace nedospěla tak daleko, aby se režimy musely obávat o svůj pád.

Poslední hádanka hledá odpověď na otázku, co vedlo SSSR k liberalizaci koncem osmdesátých let minulého století, přičemž na liberálněteoretické misce vah spočívají změny v preferencích států, způsobené vnitřními proměnnými (například hospodářskou výkonností), zatímco na konstruktivistické misce otázky identity určující zájmy a chování státu, které mohou být přeměněny trvalou účastí v mezinárodním společenství. Thomas kritizuje liberální teorii, že nevysvětlí základní přeformulování zájmů a cílů SSSR za Michaila Gorbačova,⁵ a pochopitelně preferuje konstruktivistický argument. Lze se však ptát, jak vysvětlit sametovou revoluci v Československu – liberálním smýšlením husákovského vedení nejspíš nikoli. Thomasova argumentace v posledních hádankách trpí příliš velkou unikauzalitou a zjednodušením, jak jsem předesílal na samotném počátku, silně preferuji multikauzální vysvětlení. Thomas navíc opomíjí vývoj na mezinárodní i domácí scéně a faktory, jako je „únava“ ze socialismu či slábnoucí role komunistických vůdců.

Publikace sice vychází z dizertační práce Daniela C. Thomase, obhájené na Cornellově univerzitě, nicméně samotná kniha je psána velmi přístupně a otevírá se širokému publi-

ku. Veškerá teoretická východiska jsou srozumitelně vysvětlena, nabízí se kritika soupeřících přístupů, podložená bohatým empirickým výzkumem. Práci tedy ocení nejen akademická obec studující mezinárodní vztahy a historii, ale má potenciál zaujmout prakticky každého se zájmem o světové dění a o jeho interpretaci. K vysoké čtivosti knihy přispívá i velmi zdařilý překlad Jana Růžičky, k němuž lze mít pouze ojedinělé výhrady. Sám překladatel ve své doušce na závěr vysvětluje, proč používá termín Mezinárodní úmluva o občanských a politických právech, avšak zůstává spíše výjimkou. Většina odborné literatury používá totiž název, pod nímž byl tento dokument publikován ve Sbírce zákonů, tedy *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech*. Rovněž protokol k tomuto důležitému dokumentu OSN se nazývá spíše Opční, nikoli tedy Dobrovolný.

Vedle nesporného informačního vkladu může kniha přispět i do (nejen v České republice) neukončené diskuze o příčinách kolapsu východního bloku („chataři“ versus disidenti). K doposud převažujícím vysvětlením, nacházejícím hlavní důvody v ekonomickém zaostávání, v neuspokojených sociálních požadavcích či ve vnějších geopolitických tlacích, přidává Thomas přijetí nových mezinárodních zásad lidských práv v polovině sedmdesátých let minulého století, které vedly ke změně ve vztazích mezi státem a společností, jakož i ke změně vztahů mezi státy, respektive mezi bloky států navzájem. Konkurencím explanačním autor vyčítá, že nevyšvětlují, odkud se vzala masová hnutí, jež odstranila zdánlivě pevné komunistické režimy.

Na tomto místě je vhodné zmínit se o mém postoji k prezentovanému tématu – ztotožňuji se spíše s racionalistickými východisky, přičemž však v souladu s výše uvedeným uznávám, že vždy nepředstavují ideální či jediné vysvětlení. Proto nesouhlasím s některými závěry, k nimž Thomas dospívá, či – lépe řečeno – nesouhlasím s mírou intenzity, kterou autor jistým jevům přisuzuje – například uznávám významnou roli lidskoprávních a disidentských hnutí pro pád komunistických režimů, avšak nepřikládám jim natolik dominantní význam jako Thomas. Tato zmínka ovšem nic nemění na vysoké informační hodnotě knihy, založené na množství zdrojů, včetně rozhovorů s přímými účastníky mezinárodních vyjednávání a se členy státních aparátů a disidentských skupin v bývalých komunistických státech.⁶ Zvláště přínosná je chronologická stavba událostí spolu s popisem situace v jednotlivých zemích (preferenze států během vyjednávání v rámci KBSE, role lidskoprávních hnutí v represivních režimech a postoj státní moci k nim), což autorovi umožňuje vystavení zajímavých srovnání. Rovněž Thomasova aplikace konstruktivistické teorie na pečlivě seskládanou empirickou bázi spolu s vyvozením jasných závěrů představuje intelektuální výzvu pro jeho oponenty.

Z mých předchozích řádků vyplývá, že se neztotožňuji s Thomasovým závěrečným hodnocením, že „[r]eformy v Kremle, které rozložily donucovací aparát..., byly z velké části vedeny domácími a mezinárodními požadavky po dodržování zásad lidských práv a nikoli Strategickou obrannou iniciativou R. Reagana nebo dokonce klesající produktivitou centrálního plánování“ (Thomas, 2007, s. 299). Jak sám Thomas mnohokrát v textu nepřímou připouští, dominantní motivací států komunistického bloku pro lidskoprávní závazky přesně vystihuje racionalistické vysvětlení – pokud existoval „cukr“ v podobě ekonomické spolupráce nebo „bič“ ekonomických sankcí, represivní státy braly požadavky lidských práv více v úvahu.

I když považuji Thomasovu knihu za velmi kvalitní a zajímavý příspěvek do diskuze o roli lidských práv při pádu komunistických režimů (v *tuzemsku srovnej například Holzer, 2001*), nepodařilo se vyvrátit mé původní přesvědčení, že pád represivních režimů je důsledkem komplexních procesů socioekonomických změn, v jejichž rámci se bohatší, vzdělanější a diferencovanější společnosti dožadují systému, který respektuje individuální práva a rostoucí materiální očekávání, přičemž významnou roli sehrává i tlak mezinárodního prostředí a rostoucí přeshraniční „přesuny“ myšlenek, osob, zboží; měnící se podoba mezinárodního systému a samozřejmě rovněž tlak opozice uvnitř i vně státu.

Na samotný závěr své recenze Thomasovy velmi přínosné knihy bych se rád zmínil i o několika negativěch. Autor vedl řadu rozhovorů s aktéry popisovaných událostí, nicméně výběr dotazovaných se výrazně omezuje na „správnou stranu“ (disidenty), chybějí rozhovory s úředníky komunistických režimů. Jakkoli věřím, že provedení takových rozhovorů je velmi obtížné, ba místy nemožné, k pochopení motivace chování represivních států by jistě zásadně přispěly. Autor místy příliš nadhodnocuje relevanci lidskoprávních aktivit, v mírné nadsázce řečeno, dopis podepsaný třeba třiceti disidenty ještě nemusí dokazovat existenci široké opozice vůči režimu. Z mého pohledu také autor věnuje příliš málo prostoru podpoře západní Evropy opozičním hnutím, ve srovnání s USA se o EHS a o jeho členských státech příliš nepíše. Tyto výtky však nic nemění na závěrečném rozhodně kladném doporučení ke studiu této velezajímavé publikace.

Hubert Smekal

¹ Zajímavá zjištění prezentují čerstvé články Jamese Vreelanda a Emilie M. Hafner-Burtonové a dalších, jejichž autoři se shodují na tom, že represivní státy podepisují lidskoprávní smlouvy přinejmenším stejně často jako nerepresivní státy.

² Rozumí se samozřejmě členské státy Evropských společenství (ES), v jejichž rámci Evropská politická spolupráce fungovala. Dva roky před helsinským summitem navíc do ES vstoupila Velká Británie spolu s Irskem a s Dánskem, což dále posílilo hlas západní Evropy.

³ Leonid Iljič Brežněv, Richard Nixon a Henry Kissinger se v této otázce naprosto shodovali.

⁴ Používám zde název z překladu knihy, běžně se lze však setkat i s výrazem Americký helsinský výbor.

⁵ Daniel C. Thomas poukazuje na příklad Číny jako země, kde ekonomická liberalizace může být spojena s odepřením občanských a politických práv. Nicméně tento příklad se nezdá z několika důvodů nejvhodnější: (některé) státy východního bloku měly za hranicemi vyspělé a svobodné západní země, Číně toto velmi lehce dostupné srovnání a inspirace chybí; zcela rozdílná zakotvenost liberálního myšlení; Rusko zažívalo postupný úpadek, zatímco Čína již léta strmě roste a podobně.

⁶ Je třeba se zmínit o tom, že v anglickém originále kniha vyšla již v roce 2001, zatímco v českém znění o šest let později, tudíž některé důležité informace mohly na přelomu tisíciletí zůstat vzhledem ke krátkému časovému odstupu od událostí v roce 1989 skryty (srovnej například nedávné souhrnné vydání dokumentů Charty 77).

Literatura

- Donnelly, Jack (2003): *Universal Human Rights in Theory and Practice*. 2nd ed. Ithaca: Cornell University Press, 2003.
- Hafner-Burton, Emilie M. – Tsutsui, Kiyoteru – Meyer, John W. (2008): *International Human Rights Law and the Politics of Legitimation: Repressive States and Human Rights Treaties*. *International Sociology*, Vol. 23 (2008), No. 1, s. 115–141.
- Holzer, Jan (2001): *Lidská práva – postkomunistická zkušenost*. In: Hanuš, Jiří (ed.): *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*. Brno: CDK, 2001, s. 65–81.
- Moravcsik, Andrew (1995): *Explaining International Human Rights Regimes: Liberal Theory and Western Europe*. *European Journal of International Relations*, Vol. 1 (1995), No. 2, s. 157–189.
- Moravcsik, Andrew (2000): *The Origins of Human Rights Regimes: Democratic Delegation in Postwar Europe*. *International Organization*, Vol. 54 (2000), No. 2, s. 217–252.
- Peterson, John (2001): *The choice for EU theorists: Establishing a common framework for analysis*. *European Journal of Political Research*, Vol. 39 (2001), No. 3, s. 289–318.
- Vreeland, James Raymond (2008): *Political Institutions and Human Rights: Why Dictatorships Enter into the United Nations Convention Against Torture*. *International Organization*, Vol. 62 (2008), No. 1, s. 65–101.